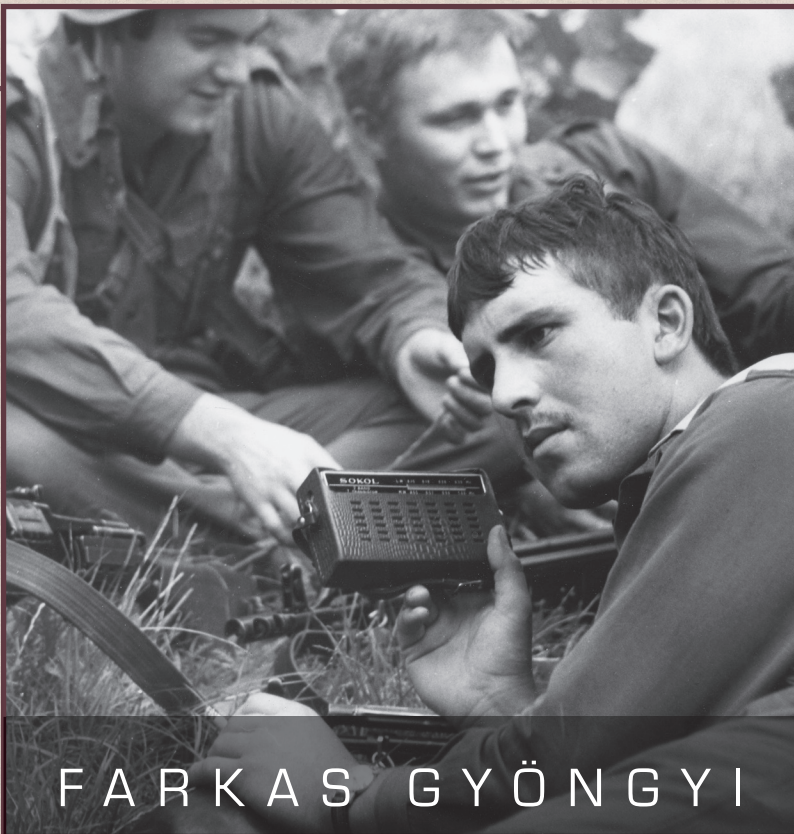

FARKAS GYÖNGYI

Megszállás vagy segítségnyújtás

A Csehszlovákia elleni intervenció
fogadtatása Magyarországon
1968-ban

KRONOSZ - ÁBTL

Farkas Gyöngyi

Megszállás vagy segítségnyújtás

KÖZELMÚLTUNK HAGYATÉKA

FARKAS GYÖNGYI

MEGSZÁLLÁS
vagy
SEGÍTSÉGNYÚJTÁS

A Csehszlovákia elleni intervenció
fogadtatása Magyarországon
1968-ban

KRONOSZ-ÁBTL

PÉCS–BUDAPEST
2019

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó és az Állambiztonsági
Szolgálatok Történeti Levéltára gondozásában
2019-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása
pdf ISBN 978-615-6027-83-2

Lektorálta:
GYARMATI GYÖRGY

A borítón látható képek:

Előlap: Fortepan. Képszám: 56066. Forrás: Rádió és Televízióújság
Első fül: Munkásgyűlés a csehszlovák események miatt a dunaújvárosi
Fésűsfonodában. Dunaújváros, 1968. Fotó: Szilágyi Pál. Forrás: MTI Fotó
Hátsó fül: Újságospavilon mellett. Pápa, 1960.
Fotó: Friedmann Endre, Fényes Tamás. Forrás: MTI Fotó
Hátsó borító: Hazatérő magyar egységek. Drégelypalánk, 1968.
Fotó: Friedmann Endre. Forrás: MTI Fotó

© Farkas Gyöngyi
© Kronosz Könyvkiadói Kft.
© Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
TÁJÉKOZTATÁS ÉS PROPAGANDA	11
A tájékoztatás hiánya	11
A lakosság reakciói a propaganda szerint	28
A hitelesség illúziója: helyszíni tudósítások	39
A TÁJÉKOZÓDÁS LEHETŐSÉGEI	45
„Ellenséges” hírforrások	45
A szemtanúk beszámolói	59
Rémhírek	61
VÉLEMÉNYEK ÉS ÉRTELMEZÉSEK	65
Elítélők és együttérzők	67
Helyeslők és megértők (bár aggódók)	80
Kádár–Dubček–Ceaușescu	94
AZ INTERVENCIÓ RÉSZTVEVŐI. PROPAGANDA ÉS TAPASZTALAT	107
A katonák manipulálása	108
A nemzeti ellenállás hatása	113
A hazatérés mint propagandaesemény	128
A TILTAKOZÁS FORMÁI. KÖZELKÉPEK	133
A lázadó egyetemista – Gy. Lajos	140
A jóhiszemű kritikus – F. László	149

Röpcédulázó fiatalok – K. Kornél és társai	155
<i>A szereplők</i>	156
<i>Eszmék és képzetek</i>	160
<i>A történet</i>	172
<i>Kriminalizálás és fegyelmezés</i>	178
A magányos tiltakozó – S. János	182
ÖSSZEGZÉS	197
FORRÁSOK ÉS IRODALOM	201
Források	201
Hivatkozott irodalom	203
NÉVMUTATÓ	213
SUMMARY	215

BEVEZETÉS

2018-ban volt ötven éve, hogy az „emberarcú szocializmus” illúzióját a „testvéri tankok” csehszlovákiai megjelenése szétoszlatta. A Szovjetunió és a Varsói Szerződés négy tagállama, köztük Magyarország hadseregei 1968. augusztus 20-ról 21-ére virradó éjszaka bevonultak Csehszlovákiába, hogy erőszakkal vessenek véget a „prágai tavasz” néven ismert, 1968 januárjában Alexander Dubček pártfőtitkárrá választásával elkezdődött reformfolyamatnak.¹ A szocialista rendszer demokratizálására, liberalizálására és a Moszkvától való függés lazítására irányuló csehszlovák törekvést gyanakodva figyelő szovjet vezetés nagyhatalmi érdekei védelmében határozta el a katonai beavatkozást. A Varsói Szerződés tagországainak bevonása az akcióba – az 1956-os magyar forradalom elleni fellépéstől eltérően, annak tanulságait figyelembe véve – az agresszióért való felelősség megosztásának szándékával történt. A szovjet érdekszférába tartozó országok közül Lengyelország és a Német Demokratikus Köztársaság voltak a dubčeki politika elleni fellépés legelszántabb hívei, és Bulgáriával együtt fenntartások nélkül támogatták a katonai intervenciót. A külön utakat kereső Románia ellenezte a megszállást, Jugoszlávia úgyszintén. Kádár János – aki a hatvanas évek elejétől szintén óvatos reformokkal kívánta stabilizálni rendszerét, és Dubčekre mint szövetségesre tekintett egy szovjet tömbön belüli reformtengely kialakításában – sokáig mérsékelni igyekezett Moszkva félelmeit és beavatkozási hajlandóságát, miközben a csehszlovák vezetőket is óvatosságra és

¹ A „prágai tavaszról” és az invázióról: MLYNÁŘ 1989; PITHART 1993; WILLIAMS 1997; KUN 2008; STOLARIK 2010; BERKES 2008. 52–65.

„önkorlátozásra” próbálta rávenni. A „vonakodó szövetséges” végül beadta a derekát, és magyar katonai alakulatok is csatlakoztak Csehszlovákia megszállásához.

A hazai történeti irodalom eddig elsősorban a magyar részvétel politikai és hadtörténeti vonatkozásait tárta fel.² A korabeli magyar társadalom intervencióval kapcsolatos nézetei, a „hétköznapi” emberek reakciói és értelmezési kísérletei ezidáig nem kerültek a történetírói figyelem középpontjába. A monográfia ezt a hiányt igyekszik pótolni. A téma feldolgozásához döntő részben ügynökjelentéseket és nyomozati iratokat használtam. Bár e források igen csak korlátozott rálátást engednek a társadalom reakcióira, tömegességüknél fogva, valamint a történész számára is hozzáférhető korabeli személyes dokumentumok (naplók, levelek) hiányában mégiscsak ezekből, a hatalom által előállított szövegekből alkotjuk meg a legátfogóbb képet a csehszlovákiai bevonulás hazai fogadtatásáról.

A pártvezetés tartott a lakosság tiltakozásától, még ha kezdeti félelmei a nyilvános ellenállás elmaradása miatt idővel mérséklődtek is. Azonban az augusztus 21. utáni napokban az állambiztonsági szervek kiemelt feladatként kezelték a csehszlovákiai bevonulással kapcsolatos lakossági reakciók megfigyelését. Mivel hosszú napokig ez volt a fő beszédtema az emberek között, az ügynökjelentések bőséges adatot szolgáltatnak a társadalom megfigyelt tagjainak az intervencióhoz való hozzáállásáról. A megdöbbentő hír

² A magyar pártvezetés és a „prágai tavasz” viszonyával, valamint az intervencióban való magyar részvétellel foglalkozó fontosabb történeti munkák: VIDA 1993; PATAKY 1996; HUSZÁR 1998; KAJÁRI 1998; VIDA 1999; BÉKÉS 2004. 223–256.; BÉKÉS 2008; HORVÁTH M. 2008; EHRENBERGER 2008; LACZOVICS–SOLYMOSSI 2012; MITROVITS 2012.; MITROVITS 2018a; JAGADICS 2018. – A csehszlovákiai magyar kisebbség és a „prágai tavasz” viszonyáról: POPÉLY 2008a és POPÉLY 2008b. – Több dokumentumfilm is készült a magyar részvételről Csehszlovákia megszállásában: 1968. (1989). Rendező: Balogh Zolt; *Táncdalfesztivál után* (1993). Rendezők: Pálinkás Róbert, Tolmár Tamás; *Megszállás 1968*. (2018) Oroszország, Lengyelország, Németország, Magyarország és Bulgária dokumentumfilmjei országaik részvételéről az intervencióban. A magyar film címe: *Piros rózsa (Barátság és szerelem a megszállás idején)*. Rendező: Dombrovsky Linda.

azokat is aktivizálta, akik máskor nemigen foglalkoztak „politikával”. Ki-ki alkatának és a szólásszabadság határaitól alkotott elképzelésének megfelelően, szélesebb vagy szűkebb nyilvánosság előtt (munkahelyén, baráti társaságban, négy szemközti beszélgetések során) osztotta meg információit, fejtette ki véleményét, kommentálta és értelmezte a történeteket, találgatta a várható fejleményeket. Az emberek reakciói sok mindenről árulkodnak. A dubčeki Csehszlovákiáról és a „prágai tavasz” végét jelentő intervencióról ugyanis nem lehetett úgy beszélni, hogy abban ne tükröződjene a „létező szocializmusról”, a „szocialista táborról”, a Kádár-rendszerrel, valamint 1956-ról, Trianonról, területi revízióról és a szomszéd országokban élő magyar kisebbségekről alkotott nézetek is. A rendőrség látókörébe került „ellenséges” megnyilvánulások kivizsgálása során keletkezett nyomozati iratok szintén jól hasznosíthatók a „hétköznapi” emberek véleményét kutató történész számára.

Számolni kell ugyanakkor azzal, hogy ezek a történeti forrásként felhasznált szövegek (ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek) olyan konstrukciók, amelyekben a megszólalók/megszólatatottak véleménye csak áttételesen jelenik meg. Számos körülmény befolyásolta ugyanis, hogy mi és hogyan lett a szöveg része. Az ügynökjelentések esetében főképpen a tartótisztek feladatkielölései, elvárásai, valamint az ügynökök hozzáállása az ügynöki munkához és viszonya a megfigyeltékhez. A gyanúsítottak és a tanúk kihallgatása során létrehozott szövegeknél pedig a védekezés, illetve a védelmezés vagy vádaskodás szempontjai, továbbá mindkét esetben a politikai-ideológiai környezet, a hatalom „megrendelése” voltak a legfontosabb alakító tényezők.³ Az elemzés során ezért nemcsak a szövegek tartalmát, hanem létrejöttük körülményeit is fontos megvizsgálni, hogy a lehető leghitelesebb képet kapjuk arról, mit gondoltak az intervencióról a megfigyelt vagy kihallgatott személyek. Ahol lehetséges volt, leszűkítettem a vizsgálat fókuszát egy-egy ügyre, és szerencsés esetben – a hátrányból előnyt kovácsolva – nemcsak a csehszlovákiai bevonulásra reagáló, hanem az ügynökjelentést író vagy a nyomozók előtt védekező állampolgár

3 Erről részletesen: FARKAS 2006; RAINER 2008.

képe is kirajzolódik előttünk. A mikrotörténeti megközelítésre elsősorban a hosszabb szövegek, esetünkben a nyomozati iratok adnak lehetőséget.

A forrásadottságokból adódóan elsősorban a katonai akciót elutasító véleményeket tudom bemutatni. Nyomozati anyag ugyanis az „ellenséges” megnyilvánulások kivizsgálása során keletkezett, és az ügynöki figyelem is főképpen ezekre irányult. Sok esetben azonban az ügynökök feladata a környezetükben tapasztalható közhangulat monitorozására is kiterjedt, ezért az intervenciót helyeslő vagy megértő, de fenntartásokkal fogadó megnyilvánulások is belekerültek a jelentésekbe. Teljes képet nyilván nem kapunk a korabeli magyar társadalom intervencióhoz való viszonyulásáról, de a főbb vélemény típusok azért kirajzolódnak ezekből a forrásokból is, ha arányaikra nem is tudunk következtetni. Javarást a „hátszorból” figyelő magyar társadalom reakcióit veszem számba, de egy fejezet erejéig arra is kitérek, hogy az intervencióban résztvevő magyar katonák hogyan vélekedtek a kialakult helyzetről. Fontosnak tartom annak bemutatását is, hogy milyen információk és tapasztalatok birtokában alkottak véleményt a kortársak a körülöttük zajló eseményekről. A hivatalos propaganda szerepének és módszereinek elemzése mellett az eseményeket ettől eltérően értelmező hírforrások hatását is vizsgálom, hiszen a hazai tájékoztatás elégtelensége és egyoldalúsága miatt azok is az „ellenséges” adók híreit hallgatták, akik egyébként a rendszer elkötelezett híveinek vallották magukat, az intervenciót pedig jogos vagy „sajnálatos”, de elkerülhetetlen lépésnek tartották.